Summary

Dolmatova N. I. **Volinskiy Statut as source of Statut of 1588 of the Grand Duchy of Lithuania.** — Article.

The article is devoted important to ancient law document, namely to Statuts 1566 and 1588 is, that Statut of Grand Duchy of Lithuania of 1566 was a source for Statut of 1588.

Keywords: seym, gentry, Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania.

УДК 340.15(474.5):342.724

М. В. Крумаленко

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЕТНОРЕЛІГІЙНИХ ГРУП ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Сучасна історіографія проблеми правового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ) є надзвичайно різноманітною за своїми напрямами, що відчувається, передусім, в узагальнюючих працях з історії ВКЛ. Питання щодо етнічного ядра, навколо якого утворилося ВКЛ, є одним з предметів спору в сучасній історіографії.

Так, литовська історіографія категорично виступає проти «слов'янських» коренів ВКЛ, про що свідчать, наприклад, праці Е. Гудавічюса [1], який вважає слов'янський, зокрема білоруський, елемент другорядною складовою ВКЛ не тільки в політичному, але й демографічному відношенні.

Разом з тим литовська історіографія має певний доробок у вивченні історії правового становища етнорелігійних груп у ВКЛ. Перш за все, слід назвати дисертаційне дослідження Ю. Вербіцкене «Євреї у Великому князівстві Литовському: аспекти співіснування». В дисертації розглядається історичний період від першої письмової згадки про євреїв у Литві до третього поділу Польщі. Принципово новим у цій науковій праці є те, що єврейська громада розглядається не як національна меншина Польщі (як це було прийнято в історіографії минулого), а як частина литовського суспільства, що дає можливість по-новому осмислити відносини єврейської діаспори з корінним населенням.

У Литві існує міцна традиція вивчення нормативно-правових пам'яток ВКЛ, зокрема його Статутів, а також судової та адміністративної практики, документи якої зосереджені в Литовській Метриці — архіві державної канцелярії ВКЛ. Сьогодні у цій царині активно працюють С. Лазутка, І. Валіконіте, А. Дубоніс та інші історики, які, не досліджуючи становище етнорелігійних груп окремо, разом з тим зробили істотний внесок у розробку цієї теми, надавши вичерпні коментарі до статей Статуту ВКЛ 1529 р., присвячених етнорелігійним групам.

Всупереч литовським історикам білоруська історіографія шукає етнічні та політичні корені ВКЛ виключно на території Білорусі. У другій половині

© М. В. Крумаленко, 2009

80-х рр. минулого століття з новою етнічною характеристикою ВКЛ виступив М. Єрмолович, який представив князівство як виключно білоруську державу [2], відповідно відносячи назву «литвин» до предків сучасних білорусів. Більш обережну позицію займає О. Кравцевич, який вважає, що ВКЛ з самого початку було «біетнічною балто-східнослов'янською державою з домінуванням східнослов'янського елемента» [3, 201].

У названих працях ВКЛ постає як держава з дихотомною національною структурою, репрезентованою лише двома етносами: литовці та східні слов'яни. Правовий статус населення ВКЛ у цих працях є лише другорядним сюжетом, оскільки основна доказова база спрямована на доведення литовського або білоруського «первородства» у державотворенні.

Правовий статус населення ВКЛ знайшов своє висвітлення на сторінках загальних праць: з історії держави і права Литви, України, Білорусі, Росії; з історії права ВКЛ; із загальної історії та етнології.

Так, білоруський вчений Г. Саганович висвітлив правове становище основних верств населення ВКЛ в загальному курсі історії Білорусі, а також присвятив окреме дослідження ревнителю православної віри князю К. Острозькому. Особливе місце у працях автора займає питання релігійної толеранції у ВКЛ в XIV — першій половині XVI ст. [4].

Важливе місце в білоруській історіографії займають праці С. Ф. Сокола, який досліджує розвиток політико-правової думки в Білорусі. Він зробив висновок про значний вплив протестантських ідей на формування правової системи ВКЛ та, відповідно, на правовий статус етнорелігійних груп [5]. Питання історії етнічних меншин ВКЛ із загальноісторичних позицій досліджує С. Захаркевич [6].

Сучасна українська історіографія представлена, перш за все, працями Н. М. Яковенко та її наукової школи вивчення українського шляхетства. Представники цієї школи зробили суттєвий внесок у дослідження правового становища православної шляхти [7]. Серед безперечних достоїнств праць Н. М. Яковенко — намагання відійти від радянських стереотипів (наприклад, щодо невпинного погіршення становища православних у ВКЛ, конфронтаційних відносин між етносами у ВКЛ).

Особливе місце в сучасній українській історіографії досліджуваної проблеми займають праці С. М. Плохого, який у контексті загальноєвропейських процесів — контрреформації та конфесіалізації громадського й політичного життя, розглядає релігійний фактор як засадничий для формування української ідентичності [8]. Серед праць українських істориків останніх часів особливо слід назвати низку праць О. В. Русиної [9], одна з яких безпосередньо присвячена міжконфесійним відносинам у ВКЛ. Дослідниця ретельно проаналізувала міжконфесійні відносини між православними і католиками та суспільно-політичні рухи на зламі XV–XVI ст. (так звану «змову князів» 1481 р.), роблячи при цьому висновок про відсутність прямого зв'язку між ними. На її думку, реальних переслідувань православних, які попередниками (у тому числі школою В. Б. Антоновича) висувались як можливий мотив антидержавних виступів, на той момент у ВКЛ не існувало [9, 5–14]. З нових позицій О. В. Руси-

на висвітлила і конфлікт між великим князем Олександром та правителями Московської держави щодо будівництва та функціонування православних церков у ВКЛ. Вона доводить, що претензії, які висувалися московськими правителями, були лише приводом для розв'язання війни проти сусіда, який вважався загарбником частини «спадщини» Рюриковичів. В узагальнюючій монографії «Україна під татарами та Литвою» О. В. Русина присвятила міжконфесійним відносинам окрему главу, хоча слід відзначити, що мова там йде не тільки про відносини між представниками християнських конфесій, але й про відносини між християнами та іншими етнорелігійними групами.

Сюжети, пов'язані з судівництвом у межах етнорелігійних груп, досліджувались І. І. Бойком [10].

Одеська історико-правова школа досліджує різноманітні аспекти правового життя ВКЛ. Серед чисельних праць П. П. Музиченка, присвячених правовій системі ВКЛ, декілька безпосередньо торкаються досліджуваної теми, а саме — присвячені питанням впливу церковного права на розвиток правової культури ВКЛ та правового статусу православної шляхти [11]. Слід відзначити також праці С. Г. Ковальової, яка дослідила створення та компетенцію судів, що мали яскраво виражений етнорелігійний характер, а саме церковних православних судів, судів для вірмен, євреїв, татар [12].

В останні роки до тематики ВКЛ звертається російська історична та історико-правова наука. С. В. Думін багато зробив для спростування стереотипів «західнорусизму». Зокрема, він обґрунтовано поставив під сумнів тезу про споконвічне прагнення українців та білорусів до Росії, відкинув і тезу про експансію католицизму на українські та білоруські землі ВКЛ у XV ст. С. В. Думін трактує ВКЛ як багатонаціональну, досить ефективну у внутрішніх та зовнішніх справах державу [13]. До переваг досліджень С. В. Думіна слід віднести чітко витриманий принцип історизму в аналізі правового становища татарських мешканців ВКЛ. Він простежив еволюцію правового статусу різних груп мусульманського населення протягом XVI ст., зазначаючи поступове наростання масиву правових норм та розширення їх приписів. Досліджені С. В. Думіним актовий матеріал та судова практика навели його на висновки про принципову подібність правового становища татарських служилих людей та християнської шляхти.

Становище руських земель у складі ВКЛ, їхнього населення, проблема геополітичного вибору між Сходом та Заходом між Москвою та Вільно розглядається у монографічних дослідженнях А. Ю. Дворниченка і М. М. Крома [14; 15]. М. М. Кром висуває та переконливо доводить тезу про етноконфесійний мир у ВКЛ. Непрості російсько-литовські відносини, їхній релігійний компонент знайшли своє висвітлення у ґрунтовній праці Д. Н. Александрова та Д. М. Володіхіна [16].

Російська історіографія переживає «ренесанс» інтересу до церковної історії та різних аспектів релігійного життя, у тому числі правових. Серед численних робіт російських дослідників, присвячених питанням Брестської церковної унії, слід особливо вказати на ґрунтовне дослідження Л. М. Кирилової, в якому ана-

лізуються поліетнічний і поліконфесійний склад населення Київської митрополії у другій половині XVI ст., особливості формування і функціонування парафій та парафіяльних храмів [17]. На жаль, її дослідження обмежене лише другою половиною XVI ст.

Правове становище мусульмансько-татарської етнорелігійної спільноти у наш час стало предметом дослідження російського вченого С. В. Думіна [101] та білоруського вченого І. В. Канапацького [18].

І. В. Канапацький у своїх дослідженнях в основному торкався культурно-релігійних питань історичного минулого литовських татар. Разом із тим він, на відміну від С. В. Думіна, у своїх працях розглядає питання правового регулювання відносин всередині татарської громади ВКЛ, зокрема, звертає увагу на правові джерела, які при цьому використовувалися.

Актуалізація проблеми соціальної адаптації ромського (циганського) народу до сучасних суспільних реалій, яка є характерною для всіх європейських країн, зумовила появу ромознавчих студій в Україні, серед яких слід зазначити роботи Н. О. Зіневич [19] та О. В. Бєлікова [20]. Будучи загальноісторичними дослідженнями, вони все ж таки містять цікавий історико-правовий матеріал, який дає можливість принаймні якось позначити напрям історико-правових досліджень етнорелігійної групи, яка практично завжди перебувала на узбіччі історико-правової науки.

Етнорелігійна історія ВКЛ та пов'язані з нею правові питання нині активно вивчаються за кордоном.

Низка праць, присвячених релігійно-церковній історії ВКЛ та Речі Посполитій, правовому становищу різних груп віруючих, належить Т. Трайдосу [21].

Польський історик Я. Собчак першим поставив питання про те, що військовий обов'язок, який несли татари у ВКЛ, свідчить про належність їх до шляхетського стану [22]. А. Дубинському належить фундаментальна праця, присвячена караїмській спільноті ВКЛ та Речі Посполитої [23].

Етнорелігійним сюжетам присвятив один із розділів («Етнічна свідомість») своєї ґрунтовної праці канадський історик Деніел Стоун [24]. Він вважає, що православний руський шляхетський елемент відігравав важливу, але другорядну роль демографічного, економічного та культурного чинника ВКЛ. Цю роль він вбачає в тому, що: ВКЛ адаптувало руське право; чиновники користувалися руською мовою; були сприйняті руські традиції будівництва оборонних споруд; великі князі, будучи католиками, фундували православні церкви; православні магнати (наприклад, Мстиславські та Заславські) фактично керували руськими землями і засідали у сеймі поряд із католиками-литовцями. Підлеглість православних Д. Стоун вбачає в тому, що православна церква була під контролем уряду, а католицька релігія мала державний статус [24, 11–16].

Побіжно торкнувся правового статусу ромів (циган) ВКЛ американський дослідник Девід Кроу [25].

Отже, проблема правового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського як і раніше залишається у полі зору сучасних дослідників — юристів та істориків.

Література

1. Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. — М.: Фонд им. И. Д. Сытина, 2005. — 680 с.
2. Єрмаловіч М. І. По слядам аднаго міфа. — Мінск, 1991. — 77 с.
3. Краўцэвіч А.К. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. — Мінск: Беларуская навука, 1998. — 208 с.
4. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. — Мінск: Энцыклапедыкс, 2001 — 412 с.
5. Сокол С. Ф. Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI — первой половине XVII вв. — Минск: Наука и техника, 1984. — 188 с.
6. Захаркевич С. А. Основные тенденции отношений между этническими меньшинствами и этническим большинством Беларуси в XIV–XVIII вв. // Вестник БГУ. Сер. 3. Гісторыя, філасофія, псіхалогія, сацыялогія, паліталогія, эканоміка, права. — 2005. — № 1. — С. 7–11.
7. Яковенко Н. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К.: Генеза, 1997. — 311 с.
8. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. — К.: Критика, 2005. — 496 с.
9. Русина О. В. Міжконфесійні відносини й суспільно-політичні рухи XV — початку XVI ст. на теренах України // Український історичний журнал. — 2006. — № 3. — С. 4–16.
10. Бойко І. Здійснення правосуддя у вірменських поселеннях на території Поділля (XIV–XVIII ст.) // Право України. — 2003. — № 3. — С. 141–145.
11. Музиченко П. Вплив церкви і церковного права на розвиток правової культури на українських землях у XIV–XVI ст. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — О., 2002. — Т. 1. — С. 80–90.
12. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. — О., 2004. — 201 с.
13. Думин С. В. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское) // История Отечества: люди, идеи, решения. — М., 1991. — С. 76–126.
14. Кром М. М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в. — М.: Археогр. центр, 1995. — 304 с.
15. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовського (до начала XVI в.). — С.Пб., 1993. — 289 с.
16. Александров Д. Н., Володихин Д. М. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI веках / Отв. ред. В. Л. Янин. — М.: Аванта+, 1994. — 134 с.
17. Кириллова Л. А. Православный приход Киевской митрополии во второй половине XVI века: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Саратов. гос. ун-т. — Саратов, 2006. — 22 с.
18. Канапацкі І. Рэлігійныя ідэалы беларускіх татар (Да канферэнцыі «Грамадскія ідэалы у Беларусі») // Грамадскія ідэалы: нацыянальныя традыцыі, сучасні стан, погляд у будычыню: Материалы навук. канф., Мінськ, 26–27 лістапада 1998г. — Мінск, 2000. — С. 201–204.
19. Зіневич Н. О. Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 2005. — 18 с.
20. Бєліков О. В. Циганське населення України (XVI–XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецьк. держ. ун-т. — Донецьк, 2003. — 20 с.
21. Traidosz T. Parafie katolickie na sredniowicznym Podole // Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2003. — Вип. 3. — С. 101–116.
22. Sobczak J. Czy tatarska ludnosc Litwy nalezala do stanu szlacheckiego? // Przeglad Historyczny. — 1986. — T. LXXVII, z. 3. — S. 467–479.
23. Dubinski A. Caraimica: prace karaimoznawcze. — Warszawa: Dialog, 1994. — 288 s.
24. Stone D. The Polish-Lithuanian state, 1386-1795. — Seattle: Univ. of Washington Press, 2001. — 374 p.
25. Кроу Девід М. Історія циган Східної Європи та Росії / Пер. з англ. В. П. Канаша, С. М. Рябчук. — К.: Мегатайп, 2003. — 376 с.

Анотація

Крумаленко М. В. **Проблема правового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського в сучасній історіографії.** — Стаття.

У статті розглядається проблема висвітлення правового становища етнорелігійних груп Вели-

кого князівства Литовського в сучасній історіографії. Проаналізовані праці литовських, білоруських, українських, російських, польських вчених та дослідників інших країн, в яких піднімається проблематика правового становища руської, татарської, іудейської і циганської етнорелігійних спільнот.

Ключові слова: правове становище, етнорелігійна група, Велике князівство Литовське, православна релігія, католицька релігія.

Summary

Krumalenko M. V. **Problem of legal position of ethnic-religious groups of the Grand Duchy of Lithuania in modern historiography.** — Article.

In the article the problem of illumination of legal position of ethnic-religious groups of the Grand Duchy of Lithuania is examined in modern historiography. Analysed study of the Lithuanian, Byelorussian, Ukrainian, Russian, Polish scientists and researchers of other countries wich examine problems of legal position of the russian, tatar, judaic and gipsy ethnic-religious groups.

Keywords: legal position, ethnic-religious group, Grand Duchy of Lithuania, orthodox religion, catholic religion.

УДК 340.15(477)"653"

М. М. Кобилецький

ПОШИРЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

На відміну від Галичини, де магдебурзьке право почало поширюватись на початку XIV ст., на українських землях, що увійшли до складу Великого князівства Литовського, магдебурзьке право почало поширюватися трохи пізніше і не такими швидкими темпами. У 1374 р. князі Георгій і Олександр Корятовичі надали Кам'янцю-Подільському магдебурзьке право. Це місто стало найбільшою та найважливішою фортецею в Україні [1, 938].

На розвиток магдебурзького права у Великому князівстві Литовському, зокрема на українських землях, чималий вплив мав Бельський привілей 1564 р., підтверджений актом Люблінської унії. За ним усі міста Великого князівства Литовського одержували магдебурзьке право на зразок м. Вільно (Вільнюса). У привілеях, прийнятих після Бельського, зокрема для новоутворених міст, чи підтвердження старих привілеїв посилалися саме на рішення 1564 р. [2, 15]. Хоча, як ми зазначали, великі німецькі колонії на Волині у Володимирі-Волинському та Луцьку існували вже наприкінці XIII ст. і мали власну організацію за магдебурзьким правом. Більшість українських і німецьких дослідників писали, що у Володимирі-Волинському від початку XIV ст. існувало міське самоврядування на основі магдебурзького права [3, 504]. В «Архиве Юго-Западной России» містяться відомості, що Володимир-Волинський отримав магдебурзьке право у 90-х роках XV ст. А. Яковлів у відомій праці «Німецьке право в Україні і його вплив на українське право 16–18 століть» («Das deutsche Recht in der Ukraine und seine einflusse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundent»), нагадаємо, використовував принцип діяльності магдебурзь-

© М. М. Кобилецький, 2009